

Vergeten watersnood van 1827

De Betuwe is door de eeuwen heen getroffen door dijkdoorbraken en over een aantal van deze rampen is het nodige gepubliceerd. Het merendeel van deze dijkdoorbraken en watervloeden was meervoudig; met andere woorden, de doorbraken vielen binnen een aantal uren op meerdere plaatsen in het Rivierengebied, dit met alle gevolgen van dien. De hier beschreven ramp was echter zeer lokaal, drie doorbraken in een dijkvak van minder dan een halve kilometer. Het speelde zich af in het jaar 1827 en het waren de buurtschap Eldik met het daarnaast gelegen dorp Ochten die hierdoor buitengewoon zwaar getroffen werden.

De toedracht

Aan het einde van de middag op vrijdag 2 maart was er nog helemaal niets aan de hand. Er zat wel veel drijfijis in de Waal, maar de rivier was goed op drift en het water was op dat moment nog binnen zijn zomerkaden.

In de loop van de avond raakte het ijs ter hoogte van het dorp Ochten vast en binnen de kortste tijd vormde zich een enorme ijssdam die de normale doorvoer van het Waalwater belette. Binnen enkele uren liep het water de uiterwaarden binnen en stond het al snel hoog tegen de winterdijk.

'Ten negen uren stond het ten gevolge eenen opstopping, te Ochten op den dijk en bij een voortdurend wassende rivier volgde weldra een overstorting, ter lengte van ruim een half uur gaans, zoo geweldig, dat zwaren boomen uit den voet van den dijk dreven, gebouwen onder bij den dijk staande ondermijnd werden en instortten, waarbij ook een vrouw verongelukt is, zelfs eene op de dijk gebrachte en met mest geladen kar, [werd] door het mede overkomende ijs mede gevoert naar binnen. Geene pogingen tot keering van dien stroom konden baten en reeds tussen één en twee ure na middernacht bezweek het eene vak dijks even spoedig als het andere.'

Bovenstaand citaat geeft aan hoe snel deze ramp zich voltrok en in de loop van dit verhaal zal duidelijk worden hoe de Eldiksen en Ochtenaren hierdoor werden verrast.

De ramp voltrok zich dus in de nacht van de derde maart en het eerste bericht hierover kwam in de *Arnhemsche Courant* van 'dingsdag den 6 maart'.

Vanuit Lent was doorgegeven dat het dijkvak tussen den Appelenburg en de Batterij op drie plaatsen was doorgebroken. De eerste doorbraak was bij het huis van J. de Haas, waarbij gemeld werd dat diens vrouw en kind een 'prooi der golven' waren geworden. De doorbraak daar ter plaatse (waarschijnlijk dicht in de buurt van de kolk van Augustinus) had een lengte van 'omtrend 20 roeden' (circa 75 meter). De tweede doorbraak lag even verder stroomafwaarts en had ongeveer dezelfde breedte. De derde doorbraak was gelegen in 'de draai' van de dijk, dicht bij het huis van B. Weijers. Op die plaats bevond zich het meest kwetsbare dijkvak, vrijwel haaks op de stroom van de rivier. De fundatie van dit gedeelte was een modderige bodem van een voormalige Waalstrang. Hier sloeg het doorbrekende water en ijs een groot gat in de dijk, waardoor de onderliggende grond massaal de binnenlanden in kolkte. De berichtgever aan de krant omschreef de oorzaak als volgt:

'De oorzaak van deze ramp is eene verstopping der rivier de Waal, die terwijl het ijs van boven oprak en afdreef, beneden in eene schuinsche richting onverzettelijk bleef vastzitten, waarvan een snelle en vervaarlijke opstuwing van water en een geweldige aandrang van ijs het gevolg wezen moest.'

In het holst van de nacht werd de plaatselijke bevolking door het met geweld binnendringende water verrast. Door het lawaai van de bulderende wind werd het luiden van de Ochtense kerkklokken in de buurdorpen IJzendoorn, Echteld en Kesteren niet gehoord en bij het aanbreken van de volgende dag werd men ook daar door het plotseling aanwezige water onaangenaam verrast. Tijd om have en goed in veiligheid te brengen was er niet. Een groot deel van de inwoners van Eldik spoedden zich in oostelijke richting naar de dijk om zich daar in veiligheid te brengen. Eldik en Ochten werden zwaar getroffen en het met geweld binnenstromende water vernielde alles dat op haar weg kwam. Uit de *Arnhemsche Courant* vernemen we dat in de buurtschap Eldik '10 grotere en kleinere huizen door het water en ijs werden weggestoken' en van de voornaamste bouwing, 'Het Zand' genaamd, bleef alleen het woonhuis gespaard. De bijbehorende twee bergen vol met tarwe, twee schuren en twee boomgaarden werden geheel vernield. Het bouwland werd overdekt met een dikke laag zand. Aan het slot van dit artikel volgt nog een toelichting op de schadevergoeding die de eigenaresse van deze boerderij ontving. De inwoners van Ochten vertrouwden nog even op de tussen Eldik en Ochten gelegen Liniedijk. [8] Deze mat volgens de berichtgever van de *Arnhemsche Courant* een hoogte

van achttien voet (circa 5,4 meter), maar bleek niet bestand tegen het met geweld aanstromende water. Na enige tijd brak ook de Liniedijk onder het geweld van water en ijs. De watermassa kon daarna vrijelijk naar het westen wegstromen. Bij de breedste, in de draai van de dijk gelegen doorbraak, was de ravage het grootst. Hier had de doorbraak een geul gevormd met het relict van de buitendijks gelegen Eldikse strang. [9] Hierdoor werd binnendijks een verbinding gelegd met een reeds lang terplaatse gelegen kolk met binnengedijkte strang. Het opgestuwde Waalwater stroomde nu met grote snelheid onbelemmerd de Betuwe binnen.

Hulpacties komen op gang

Na enkele dagen viel het Waalwater en langzaam nam de stroming van het binnendringende water af. De gouverneur van de provincie, de dijkgraaf van de Neder-Betuwe, de burgemeester en de heren van het polderbestuur kwamen bijeen. Alle maatregelen werden genomen om de doorbraken door middel van een buitendijkse beringing te sluiten. De bevolking in de lager gelegen gedeelten was geheel geïsoleerd. Onder regie van de burgemeester en het polderbestuur werden twintig mannelijke inwoners van Ochten aangezocht. Deze voeren met meerdere aken het overstroomde gebied in en brachten mensen, vee en hun schamele huisraad, naar de hoger gelegen gronden direct bij de dijk. Ook zullen deze aken zijn gebruikt voor het vervoeren van levensmiddelen, fourage en natuurlijk ook materialen die nodig waren om de gaten in de dijk te dichten. Er was veel materiaal nodig! De lijst, waarop de personen, het aantal aken en de onkostenvergoedingen zijn weergegeven, is in het gemeentearchief van Echteld bewaard gebleven. [10] Op deze lijst is per persoon aangegeven hoeveel dagen men had gewerkt, de uiteindelijke beloning, of de aak zijn bezit was en indien dit niet zo was werd ook de eigenaar van de aak nog genoemd; Steven Staal voer vier dagen en ontving hiervoor f4,20, Wessel Angelino (die zelf ook voer) was eigenaar van een aak en hij ontving voor het uitlenen hiervan één gulden. Jordaen Kwint voer maar liefst twintig dagen met zijn eigen aak en dit leverde hem in totaal 32 gulden op. Tenslotte was het wel aardig om te ontdekken dat ook mijn voorvader Steven Hommersom tien dagen in touw was geweest. Hij ontving hiervoor f6,80. Gezien zijn vergoeding, lijkt hij deel uitgemaakt te hebben van de bemanning op een grotere aak, die eigendom was van ene Arnoldus de Leeuw. Als resumé werd op de lijst vermeld:

'Den 7 maart van Tiel ontfangen 12 personen met 2 boten, 21 uren kost en drank en huisvesting moeten geven, daarvoor betaald aan Samuel Stam f12,-. Den eersten morgen na den doorbraak aan twee schippers belooft een premie om boven den doorbraak te varen [11] ter somma van f10,-.'

Een groot deel van de bevolking uit Ochten en Eldik en de directe omgeving moest geëvacueerd worden. Vanuit het gebied rond Ochten vertrokken 350 personen met hun vee naar de dorpen Hoevelaken, Nijkerk, Renkum, Barneveld, Scherpenzeel, Rheden en Epe. De gezinnen waar zij werden ondergebracht ontvingen hiervoor een dagelijkse vergoeding van 24 cent per persoon. In totaal werden uit de Neder-Betuwe, een deel van de Tielerwaard en het land van Buren en Culemborg maar liefst 6233 personen naar elders overgebracht. [12] Pas omstreeks de 20e mei konden deze getroffen en naar hun gehavende bezit terugkeren! Voor het onderbrengen van deze mensen betaalde de provincie aan de gastgezinnen een totaalbedrag van f9787,41.

De herstelwerkzaamheden

De werkzaamheden aan het dichten van de dijk-gaten waren nog slechts enkele dagen aan de gang toen het Waalwater weer schrikbarend begon te wassen. Juist op het moment dat de werkers de illusie hadden dat het te overzien was, spoelde de provisorische beringing weer weg en liep het gebied opnieuw vol. Snel bleek dat de ramp zeer grote gevolgen voor het hele gebied zou krijgen. Het Betuwse land werd één grote watermassa en het strekte zich zelfs uit in de Over-Betuwe tot aan de dorpen Andelst en Herveld. Het door stormwinden in beweging gebrachte water richtte overal tot dicht bij de grens met Zuid-Holland enorme schade aan:

'Door den zware golfslag van het vloedwater zijn in de gemeente Vuren niet minder dan vijftig huizen en schuren, waaronder verscheidene zeer hecht gebouwd verbrijzeld, terwijl slechts weinige woningen onbeschadigd zijn gebleven. De bewoners hebben gelukkig nog tijd gehad om zichzelf en de meesten hun vee te redden. Voor zover men weet, zijn slechts vijf runderbeesten, een varken en twee schapen omgekomen.'

De eigen financiële middelen waarover de gemeentelijke en de provinciale overheden konden beschikken waren verre van toereikend om in de eerste behoeften te voorzien.

Toen de ware omvang van de ramp zichtbaar was, werd door het provinciaal bestuur een spontane inzamelingsactie opgezet.

Binnen de provincie Gelderland werd een Notificatie verspreid waarbij op de bevolking een beroep werd gedaan op hun vrijgevigheid.

NOTIFICATIE.

—•••••—

De Gedeputeerde Staten
DER PROVINCIE *GELDERLAND*.
AAN DE INGEZETENEN VAN DAT GEWEST.

De doorbraak van den dijk bij het dorp *Ochten*, onlangs voorgevallen, heeft de instorting van een aantal gebouwen, de vernieling van veel te veld staand koren, en aanzienlijke schade van allerlei aard ten gevolge gehad.

Er zijn dadelijk maatregelen bevestigd, om de slagtoffers dezer rampen op veilige plaatsen te huisvesten, middelen van voedsel en andere noodnoodigheden te voorzien.

Het Provinciaal Bestuur had zich ook aanvankelijk gevleid, in den bestaanden nood genoegzame redmiddelen te kunnen aanwenden, zonder genoodzaakt te zijn, toevlugt te nemen tot de weldadigheid der ingezetenen, van welke, in de laatste tijden, reeds zoo vele opofferingen voor deze, en lastelijk voor andere Provincien zijn gevegd en door hen bezeten.

De langdurige hooge stand der rivieren en onvoorzien tegenspoeden intusschen stelden die hoop te leure. De slagtoffers werden te menigvuldig, de gestodene schade te groot en de behoefte te uitgebreid, om de samenkelijke versochte kosten uit andere fondsen te bestrijden; te meer, aangezien er voor de ongelukkige landlieden nieuwe bronnen van bestaan geopend, koren aan den zaaijer uitgedeeld en de geheel of gedeeltelijk ingestorte gebouwen hersteld moesten worden.

In alle gemeenten van dit Gewest zullen alsoo commissien worden daargesteld, om voor de inzameling van penningen, ten lovengemelden einde, zorg te dragen.

De ondervinding van vorige tijden steeds getoond hebbende, dat de denge van mededeelzaamheid, welke de Nederlandsche Natie kenmerkt, ook in deze oorden luisterrijk schittert, zouden Gedeputeerde Staten verzoeken, de bewoners van Gelderland te beledigen, indien zij een oogenblik aan de inzameling van ruime giften konden twijfelen, en zich niet genoegzaam verzekerd hielden, dat elk naar zijn vermogen gaarne den bestaanden nood zal helpen lenigen.

Arnhem, den 5 April 1827.

De Gedeputeerde Staten voornoemd,
VAN HEECKEREN VAN KELL,
Ter ordonnantie van dezelve,
De Griffier der Staten,
M. J. V I T T I N G A.

Te *ARNHEM*, bij A. VAN GOOR, Provinciaal Drukker.

De dijkdoorbraken, die aanvankelijk slechts lokale gevolgen leken te hebben, werden een regelrechte catastrofe voor de inwoners. Binnen het Koninkrijk – dat toen nog bestond uit ons land en het huidige België en Luxemburg – werden grootscheepse inzamelingen georganiseerd en een groot bedrag werd bijeen gebracht. Ook Koning Willem I schonk een aanzienlijke som uit zijn privévermogen! Een wel zeer bijzondere bijdrage voor deze inzameling werd geleverd door een – hiervoor al genoemd – redactioneel artikel, dat werd gepubliceerd in de *Arnhemse Courant* van dinsdag 27 maart 1827. Onder het kopje 'Mengelwerk' werd uitvoerig ingegaan op de ontstane situatie bij Ochten en de verdere gevolgen voor de Neder-Betuwe en de verder 'naar beneden' gelegen gebieden. Ook toen al namen kranten veel van elkaar over en zo werd de omvang van de ramp in het hele land bekend. Opgemerkt mag worden dat de schrijver optimaal geïnformeerd blijkt te zijn. Dat hij ter plaatse poolshoogte heeft kunnen nemen lijkt waarschijnlijk. Op het resultaat van de inzameling en de verdeling van de gelden kom ik later in dit verhaal nog

terug. Het herstel van de dijken werd dus zo goed en zo kwaad als dat ging ter hand genomen. De beringing moet een enorme klus zijn geweest. Er zal, volgens de maatstaf van die tijd, een enorme hoeveelheid klei en palen aangevoerd moeten zijn om de drie doorbraken in de Waaldijk voorlopig te dichten en een stevige vloederende ring op te werpen. Onder bijzonder ongunstige weersomstandigheden waren er op een zeker moment vierhonderd mensen aan het werk om de gehavende dijk in te sluiten. De lengte van de ringdam was ongeveer één kilometer en de dijkaten werden met bekistingen dichtgezet. Het kadaster stelde in 1832 vast dat de twee oostelijke doorbraken reeds geheel gedicht waren. Op de kadastrale kaart uit dat jaar is ook duidelijk te zien dat de oude Waaldijk, die toen nog direct vóór Eldik lag (dus meer noordelijk dan nu), zijn functie geheel had verloren en er inmiddels een – meer in de richting van de rivier – aangelegde dijk was. Deze moest dit kwetsbare gebied behoeden voor toekomstige doorbraken. Uit de archiefstukken van het Polderdistrict van de Neder-Betuwe wordt duidelijk wat voor werkzaamheden er werden uitgevoerd. In de Memorie van Uitgaven, opgemaakt in het jaar 1828, wordt een verantwoording gegeven van de gemaakte kosten. Uit dit stuk blijkt dat de aanbestedingen voor het leggen van een nieuwe dijk en de reparatie van verscheidene andere dijkvakken plaatsvond 'den 30 mei 1827'. Het bedrag aan kosten voor de aanbestedingen bedroeg 66 gulden. Het werk werd gegund aan Petrus Johannes Martinus Hermans, koopman, wonende te Grave in Noord-Brabant. Hij nam het werk aan voor een bedrag van f52.850,-. Het werk diende uitgevoerd te worden volgens een uit acht artikelen bestaand bestek. In artikel 3 van dit bestek wordt aangegeven dat bij de bouw van de dijk gebruik gemaakt moest worden van de 'aardspecie' (de grond dus) die kwam uit de af te graven 'ouden dijk'. Deze mocht echter niet geheel weggegraven worden. Het bestek geeft aan dat een verhoging van 'drie palmen' boven het grondoppervlak 'in situ' moest blijven. De dijk kreeg hierdoor dus de functie van een kwelkade. Tevens maken de archiefstukken melding van een drietal uitgezonden missies met het doel materieële en financiële steun te verwerven. De eerst uitgezonden commissie bestond uit de heren mr. Reynier Verschoor en mr. J. Versteegh die op 20 augustus 1827 naar Arnhem gingen om 'te confereren met den Heer hoofdingenieur van den waterstaat over het secureren van den bandijk bij den Linie te Ochten'. De heren ontvingen hiervoor beiden een vergoeding van 24 gulden. Later in het jaar werd hen weer verzocht naar Arnhem af te reizen. Bij deze gelegenheid werd 'den Heer administrateur der domeinen' bezocht. Er werd 'geconfereerd over de bekostiging van de reparaties aan den bandijk bij de Linie'. Wederom werden zij hiervoor beiden met 24 gulden beloond. Op 1 oktober van datzelfde jaar was het weer de heer Verschoor, nu vergezeld van baron Van Brakell, die werd uitgezonden. Ditmaal betrof het een reis naar Den Haag. Hier bracht de commissie een bezoek aan Zijne Majesteit de Koning 'om een request voor nadere subsidie aan den hoogstdenzelven te overhandigen'. Zij waren vier dagen onderweg en werden beloond met een bedrag van 48 gulden. In het 'Vijfde Kapitel' van dit stuk [19] wordt een groot aantal posten genoemd, die samen een aardig beeld geven van de

kosten die het polderdistrict voor zijn rekening nam:

- Post 25: Aan Steven van Haren voor het leveren van 12 vimmen [20] en 39 bossen noodhout te Dodewaard in 1827 *f*343,38
Post 26: Aan Klaas Angelino voor het leveren van 12 vimmen noodhout te Ochten in 1827 *f*300,-
Post 28: Aan J.R. van Mourik voor het rijden van hout en zand in 1827 *f*4,50
Post 29: Aan Bram Honderse voor de leverantie van Heijde en de reparatie van dijkantaarns in 1827 *f*2,-
Post 31: Aan G. Noest voor smidswerk en leverantie in 1827 *f*24,39
Post 37: Aan D. van der Woerd voor het baggeren van zand enzovoort in 1827 *f*3,10
Post 38: Aan H. van der Waard voor het rijden van zand enzovoort in 1827 *f*9,10
Post 41, 42 en 43: Aan D. Slingervoet voor gedane verschotten en het halen van burries, en de levering van hout enzovoort in 1827 totaal voor *f*140,59
Post 44: Aan R. Crum voor de leverantie van mest op den noodpost te Dodewaard in het jaar 1827 *f*52,39
Post 45: Aan P. de Leeuw voor aankoop van 10 vimmen bladriet op de noodposten te Ochten en Dodewaard *f*50,19
Post 48: Aan B.J. van Eldik voor de leverantie van handzagen en hamers in 1827 *f*8,35
Post 49: Aan Alexander Bor voor het maken van een waterpeil enzovoort in het jaar 1827 *f*8,50
Post 50: Aan P. van Merkestein voor verdiensten en leverantie als smid in 1827 *f*12,35
Post 51: Aan Antonie Angelino voor verdienste als glazemaker in 1827 *f*1,20
Post 52: Aan de Kerk van Ochten de pacht van een lokaal tot berging van de noodmaterialen over 1827 *f*9,-
Post 53: Aan D. Keuken voor verdiensten en leverantie als timmerman in 1827 *f*18,79
Post 55 geeft informatie over een ongeval: 'aan A. F. van Diest, heelmeeester. Voor geneeskundige diensten aan Willem Merkenhof te (afkomstig uit) Afferden, welke perzoon bij het dijkwerk te Ochten denzelfden been gebroken had' in 1827 *f*15,80
Post 60, 61 en 62: Aan H.W. van Doorn 'voor de leverantie van 10 lantaarns en de reparatie van een aantal beschadigden' in 1827 *f*34,38
Post 63: Aan G. van den Heuvel voor het 'verwen' en repareren van een aantal lantaarns in 1827 *f*2,88
Post 64: Aan C. Verkerk voor geleverde handlantaarns in 1827 *f*21,19

In totaal bestaat dit vijfde kapittel uit 64 posten. In bovenstaande opsomming zijn hieruit slechts de posten genoemd die direct te maken hebben met de dijkdoorbraken in Eldik. Deze memorie vermeldt een groot aantal andere posten, die aantonen dat er ook op andere plaatsen in de Neder-Betuwe beschadigingen aan de dijken waren. Onder andere worden hierbij genoemd de dorpen Echteld, Maurik, Rijswijk, Kesteren en Opheusden.

Na hiervoor toestemming [21] van de provincie te hebben ontvangen kon ook de gemeente overgaan tot het uitbetalen van ingediende declaraties aan haar adres. Hieruit blijkt dat er bij de dijkbreuk en de daaropvolgende herstelwerkzaamheden twee doden te betreuren waren. In een viertal uitbetalingen werd hierover het volgende genoteerd:

1. Een rekening van D. Keuken timmerman te Echteld, wegens leverantie van een dootkist en kosten van begraven van een drenkeling *f*10,70
2. Een dito van Arien van Brenk voor gelijke leverantie en kosten ten aanzien van een bij het dijkwerk te Ochten overleden persoon *f*10,30
3. Eene van B.J. van Eldik ter zaken van het opbrengen en afhalen van het nootzijn (noodsein) te Ochten bij gelegenheid van den doorbraak te Ochten in maart 1827 *f*3,-
4. Eene rekening van Engelbert Hermsen wegens huur van een aak bij onverhoopten watervloed ten dienste van het bestuur *f*6,20

Het getroffen gebied, dat inmiddels een groot gedeelte van het rivierengebied omvatte, zal een desolate aanblik hebben achtergelaten. Zoals hiervoor al genoemd, stonden grote gedeelten van het gebied onder water, talloze huizen met hun wintervoorraden waren vernield of beschadigd, landerijen met winterkoren en boomgaarden waren vernield en een groot gedeelte van de bevolking was inmiddels naar elders overgebracht. Maar het Nederlandse volk liet zich niet onbetuigd!

De inzamelingsactie

De door de Gedeputeerde Staten van Gelderland opgestarte inzameling bleek een landelijk gehoor te krijgen. Zijne Majesteit de Koning, de rijksoverheid, provinciale inzamelingen en talloze instanties en

particulieren gaven met gulle hand. Na de 23e maart kwamen de toezeggingen voor donaties los. De rijksoverheid nam het voortouw met een mandaat van de minister van Financiën van tweeduizend gulden, daags daarna verhoogd met tienduizend gulden en een mandaat van de minister van Binnenlandse Zaken voor een totaal van dertigduizend gulden. De inwoners van de andere provincies gaven ook met gulle hand. Hierbij valt op, dat de toen reeds heersende politieke geschillen tussen het enerzijds protestante noorden, en anderzijds het – deels Franstalige – katholieke zuiden, hierin tot uitdrukking kwamen. De griffier van de Gelderse Staten mr. M.J. Vitringa noteerde de navolgende provinciale giften:

Brabant	f2789,88
Limburg	f731,87
Oost-Vlaanderen	f1044,05
West-Vlaanderen .	f177,21
Henegouwen	f290,93
Zuid-Holland	f17.000,-
Noord-Holland ..	f3735,50
Zeeland	f3513,57
Antwerpen	f1707,25
Utrecht	f5347,54
Vriesland	f8410,38
Idem Leeuwarden	f900,-
Idem Sneek	f835,25
Idem Den Bilt polder	f50,-
Overijssel	f5672,85
Groningen	f4328,47
Drenthe	f1267,48
Luxemburg	f1253,27

Deze provinciale schenkingen waren dus het resultaat van inzamelingen onder de bevolking en zonder twijfel zullen ook de plaatselijke overheden hierbij 'een duit in het zakje' hebben gedaan. Bij deze inzamelingsactie wordt een methode genoemd die ook vandaag nog veel navolging kent:

'Van den Trompetter-Majoor, bij het 1e bataljon veld-artillerie, in garnizoen te Nijmegen, het provenue van een door den zelve gegeven concert f75,35.'

Aan losse giften van particulieren uit het hele land werd nog een bedrag van f5901,93 genoteerd. In totaal bracht de inzameling een bedrag van maar liefst f116.344,40 op, voor die tijd een enorm bedrag! Bij de toelichting op de uitgaven werd het navolgende opmerkelijke feit vermeld:

'Dat de gelden, welke binnen deze en andere provinciën ingezameld zijn geworden, ongenoegzaam zijn bevonden tot herstelling der even bedoelde schaden aan de gebouwen en dat Zijne Majesteit, onder die omstandigheden, eene som van f30.000,- (zie de 4 en 5 posten van ontvang) ter goeder rekening voor dit object heeft bewilligd, op welke som, bij spaarzaam overleg, een belangrijk overschot hebbende kunnen worden uitgezuinigd, het den Koning behaagd heeft daaruit aan de weduwe Van Den Berg, geboren Van Riemsdijk, f7000,- toe te leggen, als eene tegemoetkoming in de aanzienlijke schaden, bij haar geleden door het overspoelen harer bij de doorbraak te Ochten gelegen bouwhoeve en verzanding van hare landerijen, terwijl overigens de resterende gelden aan 's Rijks kas worden teruggeven, uit welke dezelve niet dan ter goeder rekening waren verstrekt.'

Genoemde, Johanna van den Berg-van Riemsdijk, was de weduwe van Wouter van den Berg (zoon van Albert van den Berg en Jenneke van Leersum). Hij bezat sinds mei 1795 [22] de hofstede 'Het Zand' te Ochten. Op deze plaats gingen ze in ondertrouw op 13 april 1798. Uit dit huwelijk werden vijf kinderen in Ochten gedoopt: op 9 juni 1799 de dochter Jenneke Alberta, op 25 oktober 1801 de dochter Johanna Alberdina, op 17 juni 1804 de zoon Albertus Arnoldus, op 8 maart 1807 de zoon Adrianus Gerardus en op 3 april 1809 de dochter Maria Berendina. Wouter van den Berg stierf op de boerderij 'Het Zand' te Ochten op 15 augustus 1823. Hij werd 68 jaar oud. [23] De bovengenoemde betaling aan de weduwe Van Den Berg is bijzonder opmerkelijk. Eén van de getroffen, zeker niet de minst onbemiddelde, ontvangt op last van Zijne Majesteit een som van maar liefst zeventienduizend gulden! Honderden gezinnen waren minstens zo ernstig getroffen door verwoeste woningen, verloren geraakte inboedel, verdrinken vee en voorraden. Juist de weduwe Van

Den Berg werd méér dan schadeloos gesteld. We zullen wel nooit weten wat hiervoor de werkelijke reden is geweest...

Koning Willem I

Slot

Rijden we nu over de Waalbandijk bij Ochten in de richting van Dodewaard, dan vinden we even voorbij de moderne steenfabriek van Terca de 'Grote Kolk', met de daarbij gelegen camping 'Het Zand'. De oude doorbraak strekt zich over een behoorlijke lengte uit. Uit de langgerekte vorm is duidelijk af te leiden dat deze niet uit één doorbraak is ontstaan. De eerste vermelding van deze kolk dateert uit 1726. Kijken we naar het buitendijks gelegen landschap, dan zien we een stelsel van voormalige Waallopen, ook wel strangen genoemd. Door de aanwezigheid van deze oude Waalstrangen is de ondergrond erg week. Juist op dit soort plaatsen langs de bedijking is het risico van ondermijning het grootst. De ondergrond bestaat meestal uit meerdere zand-, modder- en grindlagen, waar het buitendijks drukkende rivierwater zich eenvoudig doorheen kwelt. Deze instabiele

lagen dateren uit de periode van vóór de bedijking en zijn afgezet door één of meerdere inlopen (meanders) van de Waal. Door het smallere deel van de Kolk is aan het einde van de vorige eeuw een dam gelegd. Deze had tot doel de uitweg van de boerderij 'Het Zand' in een rechte lijn naar de dijk te leiden. Oorspronkelijk lag deze langs de boerderij 'De Zwarte Ruiter'. Als we de afweg in de richting van de buurtschap Eldik volgen gaan we deels over de beringing van de doorbraak van 1827 en komen we op de 'Oudedijk', het straatje dat tijdens de ramp nog de Waaldijk was. De Oudedijk is bij de herbedijking afgegraven. Nog steeds is aan het geringe hoogteverschil goed zichtbaar, dat hier ooit een dijk lag. Op dit punt zien we in westelijke richting de kade die de Grote Waai aan de noord-oostzijde omringt en die nog de restanten bevat van de oude – oorspronkelijke – bedijking. Hier lag tot omstreeks 1784 de voortzetting van de oude Waaldijk in de richting van het dorp Ochten. Ter hoogte van de afweg bij 'De Zwarte Ruiter' zal deze voormalige dijk op de nu nog bestaande dijk hebben aangesloten.

Bij dit punt stond in de vooroorlogse jaren nog de boerderij van die naam. De in de dertiger-jaren gemaakte pentekening geeft een aardig beeld van de aan de west-oever van de Grote Kolk gelegen boerderij. Reeds op het kadastrale minutenplan van 1832 staat hij op de kaart ingetekend en bij de opmaak van het bestek voor de beringing in 1827 wordt De Zwarte Ruiter genoemd als het beginpunt van waaruit de werkzaamheden worden aangevangen.

Volgen we de Oudedijk nu in oostelijke richting, dan zien we op het punt waar de weg even in zuidoostelijke richting afbuigt, aan de noordzijde van de weg nog een doorbraakwiel, ook wel de 'Kolk van Van Soest' genoemd. [26] Hiervan is de exacte ouderdom niet bekend. Mogelijk dateert deze kolk nog uit het midden van de zeventiende eeuw. In een stuk uit 1663 wordt ten oosten van 'den Vhersteegh' (de toenmalige Veesteeg, thans de Klinkerstraat) een 'Zand' genoemd dat met 360 gulden werd bezwaard. De in dit stuk genoemde bezande landerijen (ook wel overslaggronden genoemd) zijn waarschijnlijk de uitspoelingen uit deze kolk. De kolk is duidelijk kleiner dan de Grote Kolk, maar landschappelijk bijzonder fraai gelegen. Aan de noordzijde van deze kolk is nog een relatief lage kwelkade zichtbaar.

Vervolgen we de weg nog een paar honderd meter naar het oosten dan komen we bij de 'Kolk van Ligtelijn'. Deze uit 1784 daterende kolk is aan de noordzijde van de weg gelegen en overdadig in het groen verscholen. Alleen in de winter is de kolk goed te zien. Vanaf het punt waar het wegdek van de Oudedijk afbuigt naar de Bonegraafseweg, lag de oorspronkelijke dijk in zuidoostwaartse richting. De verhogingen in het landschap zijn nog goed zichtbaar. Tussen de weilanden en boomkwekerijen ligt nog een pad dat het tracé van de oorspronkelijke dijk heel aardig volgt.

Aan het einde hiervan komen we bij de prachtige hoge kwelkade van de 'Kolk van Augustinus' ook wel de Broese (of Boerse) kolk genoemd. Wanneer deze kolk is ontstaan is onduidelijk. Sommige bronnen spreken van 1784, maar dit lijkt niet waarschijnlijk. Bij de doorbraken van 1827 is ook hier de dijk

bezweken. Er heeft zich toen geen kolk gevormd omdat het water zich gemakkelijk een weg kon banen door de reeds bestaande kolk. De Kolk van Augustinus is aan de oost- en noordzijde door een kwelkade omgeven. Aan de westzijde wordt de kwel belemmerd door een enorme zandophoging, die deels nog rust op de restanten van de oorspronkelijke dijk. Dit is vanaf de dijk nauwelijks zichtbaar.

De na de doorbraken van 1827 aangelegde dijk, ligt in een rechte lijn tussen het dijkstuk voor de kolk van Augustinus en het dijkstuk bij de afweg naast de Grote kolk. Het noordelijk hiervan gelegen gebied was ooit het stroombed van de Waal en daardoor een uiterst kwetsbaar stukje grond dat reeds eeuwen lang voor overlast zorgde. Het waren tenslotte de doorbraken van 1827 die de dijkgraaf er toe deed besluiten hier krachtadig op te treden. Het buitendijks aanleggen van een nieuwe sterke dijk was heel ingrijpend. De tijd heeft geleerd dat het een juiste keuze was! Kronkelende dijken zijn natuurlijk landschappelijk fraai, maar bij de ramp in 1827 was het mede de oorzaak van alle ellende. De middelen en misschien ook de kennis ontbraken, om tot – de nu vanzelfsprekende – rationele oplossingen te komen. De rivieren blijven een potentieel gevaar voor de inwoners van het Rivierengebied. Perioden van hoog water komen nog jaarlijks voor, maar slechts af en toe gaat er een werkelijke dreiging van uit. Zolang we in staat blijven de ons beschermende dijken op de goede sterkte te houden, behoren rampen zoals in 1827 echt tot het verleden.

Noten

1. Sommige berichten spreken van vier doorbraken. Alle gelegen in het dijkvak tussen de Appenburg en de batterij te Ochten.
2. Ongeveer 2,5 kilometer.
3. *Arnhemsche Courant*, dinsdag 27 maart 1827. Redactioneel commentaar 'Mengelwerk', dijkbreuk bij Ochten.
4. Het huis De Appenburg was een kasteel op de grens van de gemeente Dodewaard en de dorpspolder van Ochten (gemeente Echteld). Ten aanzien van de exacte ligging van dit voormalige kasteel bestaat nog steeds wat onduidelijkheid. Bij de eerste kadastrale vaststelling van 1832 werd het kasteel binnen de gemeentegrenzen van Dodewaard gerekend. Het was gelegen aan de oostzijde van de (huidige) Melkdreef, direct achter de Waaldijk. In 1828 werd het kasteel nog genoemd in archiefstukken van de gemeente Echteld. Vermoedelijk is door ruiling van grond het kasteel aan de gemeente Dodewaard gekomen, die daarvoor een gedeelte van de aldaar gelegen uiterwaarden aan de gemeente Echteld heeft afgestaan. Vanaf de late middeleeuwen is duidelijk dat het kasteel bindingen had met het dorp Ochten. Naast de nieuw gebouwde Hervormde Kerk te Ochten ligt aan de oostkant nog steeds een grote zeventiende eeuwse grafzerk van een van de Heren van het huis De Appenburg. Dit wijst op een binding van de adellijke bewoners van het Huis en het dorp Ochten.
5. De Batterij – een laat achttiende eeuws vestingwerk – was gelegen tussen het dorp Ochten en de buurtschap Eldik.
6. Het is onduidelijk of beiden inderdaad bij deze doorbraak zijn verdronken. In de loop van dit verhaal komen de bijzondere rekeningen van de gemeente aan bod en hieruit blijkt dat er slechts één drenkeling was te betreuren.
7. Circa zestig inwoners waren door de doorbraken geheel van hun huis en haard geïsoleerd en werden in de buurt van Dodewaard opgevangen.
8. De Liniedijk was gelegen tussen de fortificatie 'De Spees' op de Rijndijk bij Opheusden en de fortificatie 'De Batterijen' op de Waaldijk bij Ochten. De Liniedijk strekte zich uit in een rechte lijn tussen beide genoemde fortificaties en was aangelegd omstreeks 1798. Bij het riviertje de Linge werd de linie onderbroken door een verdedigbare sluis met bolwerk.
9. Aan deze Eldikse strang herinnert nog een zichtbaar spoor in de vorm van een sloot, ook de perceelsindeling geeft de voormalige ligging ervan nog aan.
10. 'Staat houdende opgaven der schippers welke op den vloed van 1827 gevaren hebben, van de daarbij gebezigde aken en van de deswegend verschuldigde gelden.' Gemeentearchief Echteld, inv. nr. 184.
11. Hier is dus schijnbaar geprobeerd om met boten de gaten in de dijk af te sluiten. Een beproefde methode!
12. Deze ontheemden werden merendeels op de Veluwe en de plaatsen aan de Veluwezoom ondergebracht. Zie de 'Rekening en verantwoording van de Gouverneur der provincie Gelderland' betreffende de watervloed van 1827. Arnhem 1829.
13. *Arnhemsche Courant*, donderdag 22 maart 1827.
14. Gemeentearchief Echteld, 1811-1944, inv. nr. 954.
15. De uitvoering van de beringing werd aanbesteed voor een bedrag van 1680 gulden. De begroting vermeldde een bedrag van 953 gulden voor de materiaalkosten.
16. Kaart Gemeente Ochten (kadastrale gemeente), sectie B, genaamd Eldik, tweede blad. De

- oorspronkelijke kaart is vastgesteld in 1832. Collectie Arend Datema Instituut (ADI) Kesteren nr. 2-81.
17. Uitzetting der lasten des ambts Neder-Betuwe behorende tot den rondes morgen enz. enz. over den jare 1827 gedaan, gedateerd den 16e augustus 1828. Archief Polderdistrict Neder-Betuwe, ADI Kesteren (nog niet geïnventariseerd).
18. Drie palmen is circa dertig centimeter.
19. Idem.
20. Een vim bestond uit 100, 104 of 120 bossen rijshout.
21. Gemeentearchief van Echteld, 1811-1944, inv. nr. 668.
22. Protocol 683, vrijwillige rechtspraak kerspel Ochten, Neder-Betuwe. Rijksarchief Arnhem inv. nr. 263 (1739-1805). (Osenvorenreeks A-94, Kesteren januari 1993).
23. Akte nr. 11, B.S. Gem Echteld 1823. Aangifte van het overlijden werd gedaan door Albertus Florianus van Riemsdijk 21 jaar en Hermanus Hermsen 25 jaar oud, beiden wonende te Ochten.
24. De Grote Waaij wordt genoemd in een stuk uit 17 april 1726. Het stuk gaat over de verkoop van 'een huys hof boomgaert ende bouwland, groot tesamen eene mergen. Gelegen enz. enz., opte ringkade door de Groote Waaij.' Bron: Vrijwillige rechtspraak Ochten, protocol 652, inv. nr. 262 Rijksarchief te Arnhem (Osenvorenreeks A-55, Kesteren 1992).
25. De 'Boerse Kaai' genoemd.
26. Eigenlijk heeft deze kolk niet echt een naam. In de tijd dat hier een familie Van Soest bij de kolk woonde, werd deze naam gebruikt.
27. Vrijwillige rechtspraak Ochten, protocol 115, inv. nr. 262. Rijksarchief Arnhem (Osenvorenreeks A-55, Kesteren 1992).
28. Deze Kolk van Ligtelijn dankt zijn naam aan een kunstschilder van die naam die hier woonachtig was in de jaren dertig en het begin van de jaren veertig. Ook komt de kolk voor als 'De kolk bij den Otterpot'.

Literatuur en bronnen

- *Vrijwillige rechtspraak Ochten. Algemeen Rijksarchief Arnhem, inv. nr. 262, protocolnummers 115, 293, 372, 620 en 652. (Osenvoren reeks A-55, Arend Datema Instituut Kesteren, 1992)*
- *Kuijpers, H.A.M.: Ochten-Eldik, een oud dijklandschap met een nieuw perspectief. Concept Arnhem 11-2 1999.*
- *Hemmen, F. van: Eldik vergeven van littekens dijkdoorbraken en Streek stond maanden lang blank. Dagblad De Gelderlander 26 september en 3 oktober 1987.*
- *Hol, R.C.: Zeshondertvijftig jaar Neder-Betuwe, Amsterdam 1977.*
- *Arnhemsche Couranten, 6 maart, 13 maart, 20 maart, 22 maart en 27 maart 1827. Collectie Gelders Documentatiecentrum, Bibliotheek Arnhem.*
- *Uittreksel uit de notulen van de Provinciale Staten van Gelderland 1814-1844, Nijmegen 1864.*
- *Gemeentearchief Echteld 1811-1944 inv. nr. 184, 668 en 954.*
- *Uitzetting der lasten des Ambts Neder-Betuwe enz. enz. Bestek en conditiën welken door den hoogen dijkstoel des abts Neder-Betuwe enz. enz. voor het aanleggen en opmaken van een ringdam. Idem de aanbesteding hiervan. Bestek en conditiën betreffende het aanleggen van een nieuwe dijk enz. enz. 1828. Coll. Arend Datema Instituut Kesteren.*
- *Rekening en verantwoording van W.H.A.C. Baron van Heeckeren van Kell, Gouverneur der Provincie Gelderland. Wegens de gelden, bij denzelven ontvangen ten behoeve van de noodlijdenden door den watervloed van 1827. Arnhem 1829*
- *Kadastrale kaart van de (kadastrale) Gemeente Ochten, sectie B genaamd Eldik, 2e bl. 1832 Coll. Arend Datema Instituut Kesteren, inv. nr 2-81.*
- *Kaart van den buitenlanden des kerspels Dodewaard en Ogten 1778. Algemene kaartenverzameling inv. nr AKV 18. Algemeen Rijksarchief Arnhem.*
- *Vrijwillige rechtspraak Ochten, R.A. Neder-Betuwe inv. nr. 263 1739-1805. (Osenvorenreeks A94, Arend Datema Instituut Kesteren 1993)*
- *DTB Ref. gemeente Ochten.*
- *Burgelijke Stand Gemeente Echteld, Overlijden 1823, akte nr. 11.*

Met dank aan de heren Har Kuypers uit Wageningen, Hans van den Hatert uit Echteld, Sil van Doornmalen, streekarchivaris KLEM gemeenten te Lienden, Toon Vink uit Eldik en Wim van den Bosch uit Opheusden.